Luterilaisen uskon helmiä -kurssi (STI 2017)
Onko luterilainen ihmiskäsitys synkkä ja lohduton? Dos. Timo Eskola

1. *Ihmiskäsitys ja synti*

Kun uskonpuhdistajat alkoivat kehitellä vanhurskauttamisoppia, he olivat joutuneet ristiriitaan keskiajan katolisten teologien kanssa. Yksi suurista ja vaikeista kysymyksistä oli näkemys syntisyydestä. Aiheet olivat itse asiassa kovasti samanlaisia, kuin monissa meidän aikamme keskusteluissa. Onko ihminen täysin langennut ja kokonaan turmeltunut? Vai pitäisikö ajatella, että ihmisellä on joitain sielun kykyjä, joihin pelastus ja vanhurskauttaminen voivat perustua?

Tässä on vanhurskauttamista koskevan alkuperäisen kiistan varsinainen ydin. Luther vastusti skolastikkojen näkemyksiä, koska niissä turmelusta ei pidetty täydellisenä. Hän taistelee useimmissa kirjoissaan katolisessa kirkossa omaksuttuja ihmisen vapautta korostavia näkemyksiä vastaan. Vaikka lankeemuksen uskottiin olleen tosiasia, Jumalan ajateltiin valmistelleen pelastusta erilaisten ”armojen” avulla (ks. alla). Niinpä katolisen kirkon oppineet ajattelivat ihmisen kykenevän hyviin tekoihin ja siivoon elämään jopa ennen uskoa – Jumalan avulla.

Luther puolestaan iskee tähän kohtaan heti Galatalaiskirjeen selityksen alussa: ”syntimme ovat niin suuret, rajattomat ja voittamattomat, että koko maailman on mahdotonta suorittaa hyvitystä yhdestä ainoastakaan.” (*Galatalaiskirjeen selitys*, myöhemmin *Gal.*, 50). Ja vanhurskauttamis-kiistan keskellä hän huudahtaa: ”He eivät ota huomioon sydämen saataisuutta ja sisäistä turmelusta, epäuskoa, epäilystä, Jumalan halveksimista ja vihaamista, jotka ovat pääpetoja, kaiken pahan alkulähteitä” (s. 278).

Eikö synti siis merkinnyt keskiajalla juuri mitään? Toki synneistä puhuttiin ja niihin vedoten kerättiin anerahoja kirkon suuriin hankkeisiin. Monet katedraalit rakennettiin ihmisten huonolla omatunnolla. Mutta teologisesti asia oli toisin. Vanhurkauttamisen opetuksesta syntinäkemys puuttui ja se oli korvattu ihmisen omilla toimilla. Tämä aihe on erityisen tärkeä siksi, että myös myöhemmin luterilaisten ja katolilaisten välisissä teologisissa keskusteluissa erimielisyys koskee sitä, onko ihminen oman luontonsa puolesta täysin jumalaton ja synnin vallassa, vai ei. Luterilaisille käsitys synnistä on teologisesti luovuttamaton, koska ajatus jumalattoman vanhurskauttamisesta perustuu siihen. Se ei ole Lutherin keksintöä, vaan Paavalin opin lähtökohta Raamatussa.

2. *Sofistit Lutherin vastustajina*

Lutherin tärkeimpiä vastustajia ovat kirkon ”sofistit” eli eri tahoilla (jo aikaisemmin) vaikuttaneet skolastikot. Heihin kuuluvat itse asiassa etenkin nominalistit, jotka olivat suunnanneet Tuomas Akvinolaisen (tomistista) perinnettä jo pitkään. Toki Luther itsekin säilyttää paljon Akvinolaisen terminologiaa, mutta hän kehittää vanhurskauttamisoppia paljon pidemmälle. Skolastikot määrittelivät pelastuksen aivan tietyllä tavalla. Heidän mukaansa keskeistä on sydämiin vuodatettu armo. Mitä tämä tarkoittaa? Luther selittää katolista käsitystä:

”Kun ihminen tekee jonkin hyvän teon, niin Jumala hyväksyy sen ja tämän teon tähden vuodattaa häneen rakkauden. Tätä vuodatettua rakkautta he he sanovat sydämessä olevaksi kiinteäksi ominaisuudeksi.” (*Gal*., 162)

Sidotun ratkaisuvallan arkkivihollinen Erasmus puolestaan väittää: ”Rakkaus epäilemättä antaa eloa uskolle aivan kuin lampussa valo saa elonsa öljystä.” (*Sidottu ratkaisuvalta*, liite jossa on Erasmuksen oma teksti ks. s. 426). Lisääpä hän vielä: ”ihminen kykenee Jumalan armon avulla aivan kaikkeen, siis ihmisen kaikki teot voivat olla hyviä” (s. 421). Asetelmaa on vaikea ymmärtää muistamatta, että Erasmus puhuu kolmesta eri armosta. Ensimmäinen koskee langenneen kykyä jonkinlaisiin hyviin tekoihin arjessa. Toinen on ”erikoisarmo”. Erasmus sanoo Jumalan kehoittavan parannukseen syntistä, joka ei vielä ole saanut viimeistä armoa; hänen kykenee nyt almuihin, rukouksiin ja pyhiin harjoituksiin sekä ”moraalisesti hyviin tekoihin”. Lopulta vuodatettu armo on kolmas armo, joka ”vie päätökseen” (s. 376-377).

Galatalaiskirjeen kommentaarissa puolestaan Luther jatkaa taisteluaan. Siellä vastustajina ovat hieman yllättäen tunnetut filosofit, nimittäin (aristotelista) realismia kannattanut Akvinolaisen seuraaja Scotus ja nominalisti Occam. Nämä ajattelijat eivät tietenkään olleet pelkkiä filosofeja, vaikka heidät sen alan historiasta tunnetaankin. He olivat teologeja ja heitä pidettiin kuuluisina kirkon opettajina.

”Toiset, niinkuin esimerkiksi Scotus ja Occam, eivät ole yhtä taitavia; he ovat lausuneet sen ajatuksen, että Jumalan armon saavuttamiseksi ei tarvita mainittua Jumalan antamaa rakkautta, vaan että ihminen kykenee *houkuttelemaan itsestään esiin* yli kaiken käyvän rakkauden Jumalaa kohtaan.” (*Gal.,* 162)

Teologian rakennetta ajatellen Lutherin kritiikki on ymmärrettävää. Hän käyttää hyväkseen Akvinolaisen tuttua terminologiaa siitä, miten asioiden perusolemuksen (substanssin) ja laadullisen määreen (aksidenssi) suhde voidaan ymmärtää eri tavoin. Onko armo (Jumalan lahja Kristuksessa) oma substanssinsa, vai onko se pelkkä ihmisen ominaisuuteen liittyvä hieman satunnainen aksidenssi (laatumääre, kvaliteetti)? Koska skolastikot puhuivat sydämiin vuodatetusta rakkaudesta (yllä), he mielsivät armot tällaiseksi taivaasta ihmisen sydämeen vuodatetuksi lisämääreeksi.

Luther ymmärsi, että tällainen lisämääre ei pysty muuttamaan mitään. Keskeiselle sijalle jää aina ihmisen oma substanssi eli ihmisen olemus ja siihen yhä vain (lankeemuksen tilassakin) kuuluva rakkaus, ja siksi turmelus ei tietenkään voi olla täydellinen. Sellainen rakkaushan oli skolastikkojen mielestä olemassa, koska he eivät uskoneet ihmisen olleen kokonaan syntinen. Luther päätteli, että *armon kohottama ja jumalallistama rakkaus on ihmisen omaa rakkautta ja pysyy sellaisena* loppuun asti (vrt. Mannermaan analyysi kirjassa, *Ipsa fide*, 29).

Siksi skolastikkojen vanhurskauttamisoppia kuvaa heidän iskulauseensa ”rakkauden muovaama usko” (*fides charitate formata*; forma on substanssia edustava ”muoto”, jonka uskottiin siirtyvän ihmisen mieleen eräänlaisena kohteen kuvana; vrt. tieto-oppi). Luther taistelee tällaista näkemystä vastaan. Koska ihminen on kokonaan turmeltunut, hänessä ei voi olla enää jäljellä rakkautta, joka vain herätettäisiin henkiin armon (aksidenssin) avulla. Sen sijaan ihmisen olemuksessa (substanssissa) täytyy tapahtua muutos – ja se tapahtuu silloin, kun Kristus itse tulee lahjaksi syntiselle. Nämä koskevat synnin olemusta, lain hengellistä käyttöä ja pelastavaa vanhurskautta.

3. *Onko ihmisen tahto sidottu?*

Mutta mihin ihminen kykenee ja miten hän on sidottu? Keskustelu on tullut ajankohtaiseksi piispa Björn Vikströmin kirjan *Monta rakkautta: seksuaalisuuden, parisuhteen ja avioliiton teologia* ansiosta. Kirjan erikoisuus on siinä, että tekijä luopuu monista luterilaisen teologian peruslähtökohdista. Ensinnäkin Vikström hylkää Lutherin lain ja evankeliumin jaon. Hän kritisoi moraalia koskevia perusteita esittämällä, että Lutherin ihmiskäsitys on “passivoiva” (s. 29). Lutherin mukaan syntinen ei kykene tekemään olemukseltaan hyviä tekoja. “Ellei Jumalan henki ole muuttanut ihmisen sydäntä, ihminen ei pysty tekemään muuta kuin syntiä.” Tämän Vikström tulkitsee niin, että kirjan *Sidottu ratkaisuvalta* mukaan “ihmisellä ei reaalisesti ole mitään vapaata tahtoa arkisissakaan asioissa”. Tästä johtopäätös: “Tällainen fatalismi on mielestäni syvästi ongelmallinen niin rakkauden ymmärtämisessä kuin eettisissä pohdinnoissa yleensä. Näin tulkittuna luterilaisella etiikalla ei oikeastaan ole mitään sanottavaa ei-uskovalle ihmiselle...”. Langennut ihminen ei siten pysty rakastamaan oikein, vaan toimii vain rangaistuksen pelossa.

Vaikka Vikström toteaa, että Lutherin määritelmät liittyivät vanhurskauttamisopin jäsentämiseen, hän väittää, että Luther “sekoittaa uskon ja rakkauden alueet keskenään” (s. 30). Onko rakkaus ilman uskoa siis kuollut? Tähän päädytään, sanoo Vikström, “jos Lutherin tavoin väitämme, että ainoa aito ja oikea rakkaus toteutuu, kun kristitty toimii passiivisena kanavana Jumalan rakkaudelle.” Tällöin ajaudutaan tekijän mukaan tilanteeseen, jossa “luterilaisella teologialla ei ole mitään sanottavaa rakkaudesta, etiikasta ja yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta muille kuin uskovaisten sisäpiirille”. Tästä seuraa kirjan suuri johtopäätös: “Lutherista poiketen pidän tärkeänä, että tunnustamme myös ei-uskovien pystyvän osoittamaan epäitsekästä rakkautta” (s. 73).

Tilalle Vikström tuo luonnollisen lain teologian. Hän puolustaa pelagiolaista ratkaisuaan vedoten suomalaiseen Luther-tulkintaan: kristityillä "ei ole erityistä viisautta eettisissä pohdinnoissa". Eettiset ratkaisut tulee tehdä yhteiskunnassa yhdessä kaikkien kanssa (vaikka kristittyjä tässä ohjaavatkin Raamatusta nousevat esimerkit). Tulos on häkellyttävä. Ensinnäkin Vikström ajattelee, että luterilaisen tulkinnan mukaan kristillisellä kirkolla ei ole muita kuin uskovia koskevaa etiikkaa. Toiseksi hän kuitenkin katsoo, että etiikan sisältö tulee määritellä "luonnollisen lain" avulla. Toisin sanoen yhteiskunnan tulee määritellä se, mitä kirkko sanoo oikeasta ja väärästä. Kirkon tulee siis hakea etiikkansa sisältö yhteiskunnasta, mutta sama etiikka ei kuitenkaan koske enää ei-uskovia.

Vikström nostaa esiin pohdinnan vapaasta tahdosta ja ihmisen kyvystä osoittaa rakkautta. Asia on ilmeinen, koska hän kritisoi Lutherin *Sidottua ratkaisuvaltaa*. Suorastaan klassiseen tyyliin Vikström korostaa, että ihmisen kyky elää vastuullisesti luomakunnan keskellä perustuu hänen luotuisuuteensa. Dogmihistoriaa ajatellen Vikström tuo samalla kentälle suunnattomia kiistoja herättäneen keskustelun perisynnistä. Vaikka hän ei suoranaisesti mainitse aihetta nimeltä, hän käsittelee vapaan tahdon teologiaa nimenomaan siitä näkökulmasta, että perisynti ei hänen mielestään estä ihmisiä toimimasta moraalisen hyvän puolesta yhteiskunnassa. Vain näin Vikström pystyy perustelemaan suurta teesiään, jonka mukaan kirkon olisi kuunneltava uusien moraaliongelmien kohdalla yhteiskunnan ääntä.

4. *Usko ja rakkaus*

Onko Lutherin väite sidotusta tahdosta siis virheellinen? Silloin Lutherin ihmiskäsitys olisi passivoiva. Näin Lutherin mukaan syntinen ei kykenisi tekemään olemukseltaan hyviä tekoja. Sekoittaako Luther uskon ja rakkauden alueet keskenään? Uusille väitteelle ei ole juurikaan perusteita. Niitä ei tietenkään löydy luterilaisesta perinteestä. Ilmeisesti perusteita pitäisi lähteä hakemaan (post)modernista maailmankuvasta. Jos tahto ei ole sidottu, ihmiskuva muuttuu. Samoin muuttuu käsitys synnin vallasta. Koko ajatus ihmisen syntisyydestä on toinen kuin Lutherilla.

Väitteen läheisempi tarkastelu nostaa esiin teologisia ongelmia. Pohdinnan keskipisteessä ovat kysymykset vapaasta tahdosta ja ihmisen kyvystä osoittaa rakkautta. Väitteen mukaan ihmisen kyky elää vastuullisesti luomakunnan keskellä perustuu hänen luotuisuuteensa. Dogmihistoriaa ajatellen näin tuodaan kentälle suunnattomia kiistoja herättänyt keskustelun perisynnistä. Vapaan tahdon teologiaa tarkastellaan väitteessä nimenomaan siitä näkökulmasta, että perisynti ei estä ihmisiä toimimasta moraalisen hyvän puolesta yhteiskunnassa. Vain näin voidaan perustella suurta teesiä, jonka mukaan kirkon olisi kuunneltava uusien moraaliongelmien kohdalla yhteiskunnan ääntä.

Luterilaisen teologian näkökulmasta katsoen ensimmäinen väite perustuu kahteen virheeseen. Ensinnäkin on tarkasteltava kysymystä vapaasta tahdosta. Onko ihmisellä Lutherin mukaan vapaa tahto hänen "alapuolisissaan" eli arkielämän asioissa? Kyllä on, vaikka kaikki eivät tätä jakoa enää tunnista. "Kaikilla ihmisillä on tosin luonnostaan jonkinlainen lain tunto, mutta se on hyvin heikko ja hämärtynyt. Siksi on ollut ja on aina pakko välittää ihmisille tuo lain tunteminen, jotta he tietäisivät syntinsä ja Jumalan vihan suuruuden." (*Laki ja evankeliumi,* 42*).* Luther ei suinkaan väitä, että ihminen olisi inhimillisessä mielessä kykenemätön tekemään vapaita ratkaisuja ja valintoja, valitsemaan ammatin tai menemään naimisiin. Hän ei myöskään väitä, että monet ihmissuhteen muodot eivät olisi ihmisten mittapuiden mukaan arvioiden rakkauden mukaisia (kuten äidinrakkaus jne.). Avainteoksessa *Puhe hyvistä teoista*: "Uskosta, joka on ikään kuin pääteko, ei mistään muusta teosta, johtuu, että meitä sanotaan kristityiksi. Sillä kaikkia muita tekoja pystyvät tekemään pakanat, juutalaiset, turkkilaiset ja synnintekijätkin. Mutta ainoastaan armon valaiseman ja vahvistaman kristityn on mahdollista lujasti uskoa olevansa Jumalalle otollinen." (241).

Toinen virhe tehdään siinä, että sivuutetaan luterilainen käsitys lain kahdesta eri tehtävästä. Ajatus siitä, että syntinen ei kykenisi tekemään olemukseltaan hyviä tekoja ei koske ihmisen "alapuolisia" asioita, kuten yllä todettiin. Se koskee lain hengellistä vaatimusta. Lutherin mukaan kukaan ei pysty noudattamaan lakia täydellisesti. Tämä on synnin seurausta. Onkin ilmeistä, että tartuttaessa vapaan tahdon ongelmaan joudutaan luopumaan käsityksestä perisynnistä. Silloin ollaan kuljettu kauas

luterilaisesta teologiasta. Lutherin mielestä syntinen ei tiedä etiikkaa Raamattua paremmin eikä voi muuttaa luodun järjestyksen todistamia oikean ja väärän periaatteita.

Kolmas ongelma koskeekin juuri ihmisen sidonnaisuutta. Mitä tarkoittaa "sidottu ratkaisuvalta" (orjuutettu tahto)? Lutherin mukaan ihmisen tahto on orjuutettu. Se tarkoittaa, että lankeemuksen tähden hänen hyvätkin tekonsa turmeltuvat helposti ja motiivit vääristyvät. Ihmiset noudattavat orjallisesti itsekkyyttä. Tällä sidonnaisuudella ei kuitenkaan ole ratkaisevaa merkitystä maallisen regimentin alueella, koska ihmiset voidaan pakottaa asialliseen yhteiselämään. Esivalta pitää siitä huolen. Sidottu ratkaisuvalta kuuluu hengellisen regimentin alueelle. Ihminen ei voi itse pelastaa itseään eikä koskaan osoittautua Jumalan täydellisen lain noudattajaksi.

Jos siis väitetään, että (Lutherin mukaan) ei-uskovat eivät kykene lainkaan osoittamaan epäitsekästä rakkautta, maallinen ja hengellinen regimentti on sekoitettu. Ei-uskovien kyvyttömyyttä perustellaan hengellisen regimentin alueelle kuuluvalla sidonnaisuudella, vaikka keskustelun pitäisi koskea maallisen regimentin kysymyksiä. Vastaavasti lain ja evankeliumin perustavaa laatua oleva teologinen distinktio on sivuutettu. Kun mainitut jaot hylätään, palataan klassiseen pelagiolaisuuteen. Sen mukaan ihminen voi pelkän luomisteon perusteella kyetä tekemään hengellisesti ansiollisia tekoja. Koska regimentit on sekoitettu, tuloksena on synergistinen näkemys. Harva kaiketi haluaisi kannattaa noin heikoksi osoittautuvaa käsitystä, mutta yllä olevan väitteen tapa käsitellä maallisen ja hengellisen regimentin aiheita sekaisin johtaa tähän lopputulokseen väistämättä.

5. *Koskeeko laki kaikkia ihmisiä?*

Seuraava väite koskee lain kattavuutta. Sen mukaan mukaan luterilaisesta lain ja evankeliumin erottamisesta seuraisi väistämättä se, että laki ei koske kaikkia. Tämä osoittaa, että pohdinnassa on hylätty yllä mainittu luterilainen käsitys lain kahdesta eri käytöstä (tai jopa kolmesta). Kuten sanottu, Lutherin mukaan Jumalan lailla on aina yhteiskunnallinen merkityksensä ja se ohjaa ihmisiä oikeudenmukaiseen elämään. Hengellisessä käytössä sama laki kuitenkin tuomitsee syntisen kadotukseen. Poliisi ei sano, että vääryys on kadottava synti, mutta pastorin tehtävänä on sanoa se.

Ihmiset voivat kyllä tietää ja tunnistaa suuren osan oikean ja väärän välisestä erosta. Siitähän kultainen sääntö puhuu: tunnistamme varsin hyvin itseämme tai perhettämme loukkaavat asiat. Mutta yksityiskohtien osalta lankeemuksen tilassa elävät ihmiset tarvitsevat Jumalan sanan tuomaa lisävaloa asiaan. Ihmiset toki tunnistavat Jumalan lain "ensimmäisen käytön" eli maallisen käytön. He ovat itsekin sitä mieltä, että pahaa on pidettävä kurissa. Tässä heitä auttaa Lutherin mukaan esivalta, jonka avulla Jumala itse toimii maailmassa.

Jumalan lailla on, kuten sanottu, myös "toinen käyttö" eli hengellinen käyttö. Tämä käyttö (ja koko jaotus) puuttuu kokonaan Vikströmiltä. Suhteessa Jumalaan ihminen ei voi kerätä hyvältä näyttävilläkään teoilla ansiota, koska hänen sydämensä on pohjimmiltaan turmeltunut. Siksi laki ei uskonnollisessa mielessä enää ohjaa ihmistä hyvään, vaan tuomitsee hänet. Lailla ei ole voimaa ohjata ihmisen toimintaa ansiollisiin eli Jumalan edessä pyhiin tekoihin.

Kykeneekö ihminen sitten Lutherin mukaan yhteiskunnassa noudattamaan rakkauden lakia? Tietenkin siltä osin, mikä koskee arkista yhteiseloa. Muutenhan tässä maailmassa vallitsisi kaaos ja anarkia. Raamattua suoraan siteeraten Luther kuitenkin muistuttaa, että ihmiset eivät kykene tähän täydellisesti. Siitä ei kuitenkaan seuraa, että eettinen maksiimi turhentuisi – vaikka joskus niin annetaan ymmärtää. Lyömisestä ei tule hyvää, vaikka joku yhteiskunta ajautuisi väkivaltaiseen totalitarismiin. Pedofiliasta ei tule hyvää, vaikka jokin valtio tekisi päätöksen siitä, että seksuaalinen yhteys alaikäisen kanssa hyväksytään laissa (vrt. Turkin tuore esitys). Kristillinen etiikka kritisoi myös yhteiskunnallista käsitystä oikeudenmukaisuudesta.

Mitä tästä seuraa kristillisen etiikan määrittelylle? Tietysti se, että Raamatulla on luterilaisen käsityksen mukaan aina merkitystä etiikalle. Jos tästä luovutaan, aletaan siirtää etiikan määrittelyn tehtävää muulle yhteiskunnalle. Moni antaa nykyään ymmärtää, että aikamme Raamatun näkemyksistä luopuva yhteiskunta osaisi määritellä etiikan paremmin ja oikeudenmukaisemmin kuin Raamattu. Lutherin mukaan Raamatun tulee aina olla langenneen ihmisen oppaana.